

e-ISSN: 2619-9114

December / Aralık 2024, Volume / Cilt 8, Issue / Sayı 2

Allah'ın Kıyamet Gününde Kur'an Okuyacağı ile İlgili Hadislerin Hadis İlmi Açısından Sıhhat Değeri

The Validity and Analysis of the Hadiths Regarding Allah Reciting the Qur'an on
the Day of Judgment from the Perspective of Hadith Sciences

Uğur ERMAN

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Hadis), Siirt, Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Faculty of Theology, Siirt University (Hadith), Siirt, Turkey
uerman1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0942-8148>

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atf: Erman, Uğur. "Allah'ın Kıyamet Gününde Kur'an Okuyacağı ile İlgili Hadislerin Hadis İlmi Açısından Sıhhat Değeri". *Batman Akademi Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 252-270

Doi: <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1575365>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 29.10.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 21.12.2024

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2024

Pages / Sayfa: 252-270

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Allah'ın konuşma yetisini ifade eden Kelâm sıfatına sahip olması ve onun mütekellim oluşu gerek Ehl-i sünnet gerekse Mu'tezile tarafından aklî ve naklî deliller öncülüğünde kabul edilmiştir. Allah'ın Kelâm sıfatı İslam dininde olduğu gibi Hristiyanlık ve Yahudilikte de Allah-insan arası ilişkilerin çerçevesinin belirlenmesinde esas rolü oynamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde Allah'ın konuşan bir varlık olduğuna değinilmiştir. İslam düşünce tarihinde Allah'ın Kelâm sıfatının olduğu ve konuşma yetisine sahip olduğu hususunda mezhepler arası bir ittifak olsa da bu sıfatın ezeli olup olmadığı, kelâmının lafzî mi nefsî mi olduğu, Allah'ın kelâmının ses ve harf cinsinden mi olduğu, işitilip işitilemeyeceği, ezeli mi yoksa hâdis mi olduğu gibi konular itikâdî ekoller arasında tartışılmıştır. Her ekol kendi görüşüne uygun olan aklî ve naklî deliller öncülüğünde Kelâm sıfatının mahiyetini, kadîm mi yoksa sonradan mı yaratıldığını, Allah'ın konuşmasının reel haliyle işitilip işitilemeyeceği konusunu tartışmış ve ileri sürdüğü deliller öncülüğünde adı geçen konularda görüş bildirmiştir. Bu çerçevede günümüzde gerek vaaz ve sohbetlerde gerekse kitle iletişim araçları vasıtasıyla Allah'ın ahirette Kur'ân okuyacağına dair hadislerin aktarıldığına şahit olmaktayız. Bu itibarla çalışmada mezkûr konuda vârid olan hadislerin hadis ilmi açısından değerini ve sıhhatini tespit cihetine gidilmiştir. Ayrıca metin ve muhteva tahlili yapılarak hadislerin sıhhati hakkında genel bir kanaate varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kur'ân, Tahrîc, Tâhâ, Yâsîn.

Abstract: The attribute of Speech (Kelâm) of Allah, which expresses His ability to speak, has been accepted by both Ahl al-Sunnah and Mu'tazila based on rational and textual evidence. The attribute of Kelâm has played a fundamental role in defining the relationship between God and humans in Islam, as well as in Christianity and Judaism. Indeed, the Qur'an and Hadith mention that Allah is a speaking being. Although there is an inter-sect consensus in Islamic thought regarding the existence of Allah's Kelâm attribute and His ability to speak, various issues have been debated among theological schools, such as whether this attribute is eternal, whether His speech is literal or inherent, whether it consists of sound and letters, whether it can be heard, and whether it is eternal or created. Each school has discussed the nature of the Kelâm attribute based on rational and textual proofs that align with their views, addressing whether it is ancient or newly created, and whether Allah's speech can be heard in its real form. In this context, we witness that Hadiths regarding Allah reading the Qur'an in the hereafter are conveyed in sermons, discussions, and through mass communication. Accordingly, this study aims to assess the value and authenticity of the Hadiths related to this topic from the perspective of Hadith science. In addition, an analysis of the texts and content of the hadiths has been conducted in an effort to form a general judgment on their authenticity.

Keywords: Hadith, Qur'an, Authentication, Tâhâ, Yâsîn.

Giriş

Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmek üzere kulları ile iletişime geçmesi onun zâfî sıfatlarından biri olan "Kelâm" sıfatı ile alakalı bir vasfıdır. Allah'ın konuşma yetisine sahip olduğu anlamına gelen¹ bu sifata gerek Kur'ân-ı Kerim'de bulunan ayetler gerekse Hz. Peygamber'den (a.s) nakledilen rivayetler değinmiştir. Nitekim Kur'ân'da geçen / قال / dedi, / نادى / seslendi, / كلم / konuştu gibi fiiller Allah'ın mahlukatıyla konuştuğuna en bariz delildir. Hadislerde ise Allah'ın mahlukatıyla konuşma vasıtasıyla iletişime geçtiği belirtilmiştir. Allah'ın dünyada birtakım insanlarla perde arkasından konuşması,² Allah'ın cennet ve cehenneme ehline aracı olmaksızın hitap edeceğini bildiren rivayetler,³ çeşitli günahlarından dolayı Allah'ın ahiret gününde konuşmayıp yüzlerine bakmayacağı kişilerle ilgili rivayetler,⁴ keza manası Allah'a ait olup lafzı Hz. Peygamber'e ait olan kudsî hadislerin⁵ bu meyanda değerlendirilmesi mümkündür.

İslam alimleri arasında Allah'ın kelâm sıfatına dair tartışmalar ilk dönemlerde başlamıştır. Alimler Allah'ın kelâm sıfatının niceliği üzerinde farklı görüşler bildirmişlerse de Allah'ın "kelâm" yani konuşma sıfatının mevcut olduğu konusunda görüş birliğine varmışlar ve bunu gerek aklî gerek naklî delillerle ispat etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Allah, insanın künhüne vakıf olamayacağı, keyfiyetini bilemeyeceği konuşma vasfına sahiptir. Zira Allah'ın mahlukatına konuşma yetisi verip kendisinde bu vasfın olmaması Allah hakkında acz ifade eder ki bu da Allah hakkında muhaldir. Nitekim Allah mahlukatına indirdiği dini öğretecek, dininin emir ve yasaklarını bildirecektir. Bu emir ve yasakların bildirilmesi için Allah'ın mezkûr vasfa sahip olması onun uluhiyetinin gereğidir.⁶ Onun kelâm vasfı kadîm ve ezelîdir. Ancak onun kelâm vasfı mahlukatın konuşmasına benzemez. Ses ve harflerden müteşekkil değildir.⁷

İslam âlimlerinin Allah'ın kelâm sıfatı hakkındaki tartışmalarının diğer bir mihveri kelâm sıfatının kadîm veya hâdis (sonradan olma) olması açısındandır. Bu çerçevede Cehmiyye, Mu'tezile ve Şîa Allah'ın kelâmının harf ve ses vasıtasıyla olduğunu ve bu sıfatın kadîm olmayıp hâdis olduğunu ifade etmişlerdir. Selefî alimler ise Allah'ın konuşmasının ses

¹ Ebû'l-Kâsım el-Ḥuseyn b. Muḥammed er-Râğıb el-İşfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 724.

² Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnaûṭ (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), Ebvâbu's-Sünne, 13.

³ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi u'ş-Şaḥîḥ*, thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâşır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Rikâk", 49.

⁴ Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaûṭ, Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 12/410, 16/168 vd.; Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Şaḥîhu Müslim*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs'i'l-Arabî, 1374/1955), "İmân", 46; İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, "Ticârât", 30; Suleymân b. el-Eş'as. es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnaûṭ (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Büy'ü", 62; Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Siyer", 34.

⁵ bkz. Zeynuddîn Muḥammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Ḥaddâdî el-Munâvî, *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Eḥâdis i'l-Kudsîyye ve Ma'uh en-Nefehâtü's-Selâfiyye bi Şerhi'l-Eḥâdis i'l-Kudsîyye*, thk. 'Abdulkâdir el-Arnaûṭ, Tâlib 'Avvâd (Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Kes.îr, ts.).

⁶ Ebû Mansûr Muḥammed b. Muḥammed el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, thk. Fethullâh Ḥalîf (İskenderiye: y.y., ts.), 57-58.

⁷ Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Ebî 'Alî Seyyiduddîn es-Salebî el-Âmidî, *Ğâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*, thk. Ḥasen Maḥmûd 'Abdullaṭîf (Kahire: y.y., ts.), 88.

ve harflerle mümkün olabileceğini, bu harf ve seslerin zatıyla kâim olup ezeli olduğunu söylemiş ve bu görüşlerine âyet ve hadislerden delil getirmişlerdir. Kerrâmiyye ise, Allah'ın konuşma kudretinin ezeli olduğunu ancak harf ve ses yaratarak konuşmasının hâdis olduğunu ifade etmiştir. İbn Sina (ö. 428/1037) gibi bazı filozoflar ise Allah'ın konuşmasının kavli değil fiili bir nitelikte olduğunu ve onun konuşmasının insan konuşmasına benzemediğini dile getirmişlerdir. Eş'arî ve Maturidiler ise kelâm sıfatının Allah'ın zatıyla kâim ve ezeli olduğunu, bu manaların onun kelâm-ı nefsi kabilinden olduğunu, ilahi kitaplardaki emir ve nehiylerin ise kelâm-ı lafzi cinsinden olduğunu, Allah'ın mahlukatıyla iletişim kurmasının kelâm-ı lafzi ile mümkün olabileceğini belirtmişlerdir.⁸

Allah'ın kelâm sıfatı ile ilgili tartışma konusu olan meselelerden biri de Allah'ın kelâmının gerçek anlamda insan tarafından işitilip işitilemeyeceğidir.⁹ Esasen çalışmamıza konu edindiğimiz Allah'ın Kur'an okuyup okumayacağı ilgili rivayetleri değerlendirmeye geçmeden önce bu konuyu irdelemek istiyoruz. Zira bu konudaki hadislerin sahih olması durumunda Allah'ın gerçek sesinin işitilip işitilmeyeceği, Kur'an okumanın mahiyetinin nasıl olacağı konusunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Allah'ın gerçek sesinin işitilip işitilmeyeceği konusunda alimler farklı görüşler serdetmişlerdir. Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) Allah'ın kelâmının ezeli olduğunu, harf ve ses olmaksızın dilediği kuluna işittirebileceğini,¹⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Allah'ın kelâmını halk edeceği bir ses vasıtasıyla olağanüstü bir tarzda işitilebileceğini,¹¹ Eş'arîlerin geneli ise Allah'ın zatıyla mündemiç olan kelâm sıfatının ezeli olduğunu ve işitilemeyeceğini sadece Allah'ın kelâmına delalet eden lafızların işitilebileceğini iddia etmişlerdir.¹² Hz. Musa'nın "kelimullâh" olmasını ve Allah'la konuşmasını da bu çerçevede değerlendirmişlerdir.¹³ Aktarılan bu bilgiler çerçevesinde Allah'ın kelâm sıfatı etrafında âlimler arasında görüş birliği ve görüş ayrılığının olduğu noktalar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu sıfat sadece harf ve sesleri yaratan anlamına gelmez. Zira kelâm sıfatı kullara emir ve nehiy verilmesi açısından zorunlu bir sıfattır. Bu sıfatın harf ve ses yaratmasından da ayrı bir sıfat olması gerekmektedir. Zira yaratma ve konuşma birbirinden farklı iki sıfattır. Dolayısıyla Allah'ın sıfatlarının mahiyeti bilinmese de onun harf ve sözcüklere bağlı olmayan, zatına yakışır ve mahiyetinin bilinmediği kelâm sıfatının varlığı bir hakikattir. Çünkü Allah'ın konuşmaması onun eksik vasıflara sahip olduğunu gösterir ki Allah (c.c.) her türlü eksiklikten münezzehtir. Onun konuşma yetisine sahip olmaması muhaldir.

Allah'ın kelâm sıfatı ve keyfiyeti ile alakalı İslam alimleri arasında yaşanan ihtilaflar hakkında bilgi verdikten sonra genellikle vaazlarda veya ikili sohbetlerde çokça duyulan Allah'ın kıyamet gününde Kur'an okuması ile ilgili rivayetlerin sıhhati tespit edilecektir. Daha önce ifade edildiği üzere gerek âyetlerde gerekse hadislerde Allah'ın kelâm sıfatının olduğu, konuşma sıfatı ile vasıflandırıldığı, perde arkasından bazı insanlarla konuştuğu ve günahkârlarla konuşmayacağı şeklinde rivâyetler vârid olmuştur. Bunun yanında Allah'ın

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/194-195.

⁹ Sinan Öge, *İlahi Kelâmın Yapısı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 31-120.

¹⁰ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004), 81-83.

¹¹ Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, 59.

¹² Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.), 1/96.

¹³ Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 4/156-157; Verilen bu bilgileri Krş. Yavuz, "Kelâm", 25/196.

kıyamet gününde Kur'an okuyacağı ile alakalı hadisler de nakledilmiştir. Bu çerçevede hadis kitapları irdelendiğinde Allah'ın Kur'an okuması ile alakalı cennet ehline Kur'an okuyacağı, kıyamet gününde Kur'an okuyacağı ve ahirette Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuyacağına dair rivayet edilen hadislerle rastlanılmaktadır. Bu itibarla çalışmamızda bu hadislerin tespit ve tahlilini ve hadis ilmi açısından ifade ettiği hükmü vermeye çalışacağız.

Allah'ın (c.c) Cennet Ehline Kur'an Okuyacağına Dair Hadisler

Allah'ın cennet ehline Kur'an okuması ile ilgili üç hadis nakledildiği görülmektedir. Bu hadislerden birincisi şu şekilde rivayet edilmiştir:

كَأَنَّ النَّاسَ لَمَّا يَسْمَعُوا الْقُرْآنَ جِئْنَ يَتْلُوهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فِي الْجَنَّةِ

"Allah insanlara cennette Kur'an okuduğunda sanki insanlar onu daha önce hiç duymamış gibidirler." şeklinde vârid olan hadistir. Mezkûr hadisi Süyûtî (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserlerinde ve Yûsuf en-Nebhânî (1849-1932) Süyûtî'nin kısa hadisleri derleyen *el-Câmiu's-sağîr*'i ile bu esere eklediği *Ziyâdetü'l-Câmi'* adlı zeylindeki hadislerin alfabetik şekilde sıraladığı *el-Fethu'l-kebîr* adlı eserinde tahrîc etmiş ve Ebû Nasr Ubeydullâh b. Saîd b. Hâtim es-Siczî'nin (ö. 444/1052) *el-İbânetü'l-kübrâ* adlı eserinde Hz. Enes'ten nakledildiğini ve hadis hakkında "garîbun hasenün cidden" dediğini belirtmişlerdir.¹⁴ Keza Ali el-Müttakî (ö. 975/1567) *Kenzu'l-ummâl* adlı eserinde hadisi tahrîc etmiş ve hadisin Hz. Enes kanalıyla Siczî'nin *el-İbâne* adlı eserinde geçtiğini ifade etmiştir.¹⁵ Zikredilen eserlerde hadislerin senedsiz bir şekilde aktarılması ve Siczî'nin *el-İbâne* isimli eserine havale edilmesi dikkat çekicidir. Hadisi senet tenkidine tabi tutan Nâsirüddin el-Elbânî hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

Konu ile ilgili nakledilen ikinci hadis ise şöyledir:

إن أهل الجنة يدخلون على الجبار كل يوم مرتين فيقرأ عليهم القرآن وقد جلس كل امرئ منهم مجلسه الذي هو مجلسه على منابر الدر والياقوت والزمرد والذهب والفضة بالأعمال فلا تقرأ أعينهم قط كما تقرأ بذلك ولم يسمعوا شيئاً أعظم منه ولا أحسن منه ثم ينصرفون إلى رحالهم وقررة أعينهم ناعمين إلى مثلها من الغد

"Şüphesiz Cennet ehli, her gün iki kez Cebbâr olan Allah'ın huzuruna girerler ve onlara Allah Teâlâ Kur'an okur. Her biri işledikleri amellerinin derecesine göre, inci, yakut, zümrüt, altın ve gümüşten yapılmış minberlerine otururlar. Gözleri daha önce başka bir makamdan daha çok tatmin olmadığı kadar bu makamdan ve Kur'an dinlemekten tatmin olur ve onlar Kur'an'dan daha değerli ve daha güzel bir şey işitmemişlerdir. Sonra ertesi gün aynı şekilde her biri, buldukları makama ve gözlerinin zevkini artıran nimetlere dönerler."

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrî es-Süyûtî, *Cem u'l-cevâmi'* (*el-Câmi u'l-kebîr*), thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezherî's-Şerif, 1426), 6/294; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrî es-Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr fi Ḍammi'z-Ziyâdeti ile'l-Câmi'i's-Şağîr*, thk. Yûsuf en-Nebhânî (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1423/2003), 2/296.

¹⁵ 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Ḥisâmî'd-Dîn b. Kâdî Ḥân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, thk. Bekrî Ḥayyânî (Beyrut: Müessesetü'r risâle, 1401/1981), 14/480.

¹⁶ Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Daifu'l-câmi'i's-sağîr ve ziyâdetihi* (b.y.: el-Mektebetu'l-İslâmî, ts.), 607.

Mezkûr hadisi Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) *Nevâdirü'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl*,¹⁷ Süyûtî *ed-Dürri'l-mensûr*¹⁸ ve *Câmiu'l-kebîr*,¹⁹ Ali el-Müttakî *Kenzü'l-ummâl*,²⁰ Nebhânî *Fethu'l-kebîr*²¹ adlı eserlerinde tahrîc etmişlerdir. Hakîm et-Tirmizî hadisi Salih b. Hayyân → Abdullah b. Büreyde → Büreyde tarikiyle tahrîc etmiştir. Ayrıca Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038) de söz konusu hadisi *Sıfatu'l-cenne* adlı eserinde Muhammed b. Hayyân → Abdurrahman b. Abdillâh et-Taberî → Muhammed b. Fadl → Müseyyeb b. Şerîk → İbrahim el-Bekrî → Salih b. Hayyân → Abdullah b. Büreyde tarikiyle tahrîc etmiştir.²²

Hadisin ravilerinden Müseyyeb b. Şerîk (ö. 186/802) hadis ilminde zayıf, hadisleriyle ihticâc edilmeyen,²³ aşırı dalgın, hadis rivayet edip rivâyette hata yapan, sikalardan yapmış olduğu rivayetlerin mu'dal olduğu, kendisinden hadis rivayet etmenin caiz olmadığı, leyse bi şey',²⁴ seketû anhu (Hakkında bir şey söylemediler), metrûk, zayıf²⁵ şeklinde ağır cerh tabirleriyle cerh edilmiştir. Bu cerh tabirleriyle mezkûr ravinin adalet vasfını kaybettiği anlaşılmaktadır.

Hadisin diğer bir ravisi ravilerinden Sâlih b. Hayyân fîhi nazar (durumu şüphelidir),²⁶ sikalardan sikaların hadislerine benzemeyen hadisler rivayet eden, zayıf²⁷, güvenilir olmayan (leyse bi-sikatin), rivayet ettiği birçok hadisin gayr-ı mahfûz olduğu,²⁸ hadis ilminde kuvvetli olmayan²⁹, zayıf bir ravi olması hususunda muhaddislerin icmâ ettiği³⁰ münker hadislerinin olduğu, hadis ilminde gevşek davranan, sika ravilerden mevzû hadisler rivayet eden³¹ şeklinde cerh edildiği görülmektedir. Dolayısıyla hadisin senedi zayıf olduğundan zayıf kategorisinde olduğu değerlendirilmiştir.³² Ayrıca mezkûr ravi sika raviler adına hadis

¹⁷ Ebû'Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Uşûl fi Ehâdisi'r-Rasûl*, thk. 'Abdurrahmân 'Amîre (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 2/90.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/687.

¹⁹ Süyûtî, *Cem u'l-cevâmi*; 2/481-482.

²⁰ Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 14/476.

²¹ Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr fi Dammî'z-Ziyâdeti ile'l-Câmi'i's-Şağîr*, 1/355.

²² Ebû Nuaym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Sıfatu'l-Cenne*, thk. 'Alî Rıdâ 'Abdullâh (Dımaşk: Dâru'l-Memûn, ts.), 2/114.

²³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Men' İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 7/332.

²⁴ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Riyâd: Dâru's-Sumey'î, 1420), 2/358-359.

²⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicavi (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 4/113-114.

²⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Os mâniyye, ts.), 4/275.

²⁷ İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, 1/469.

²⁸ Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avviğ (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997), 5/80-83.

²⁹ Yusuf b. Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 13/33-35; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/292-293.

³⁰ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Os mân ez-Zehabî, *Divânu'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn ve Halkun mine'l-Mechûlîn ve Sıkkâton fihim Lîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Enşârî (Mekke: Mektebetü'n-nahdati'l-hadîse, 1387/1967), 191.

³¹ Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*, thk. Muhammed b. Osman (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/88-89.

³² Elbânî, *Daifu'l-câmi'i's-sağîr*, 265.

uyduran biri olarak cerh edildiğinden hadisin aşırı zayıf veya uydurma kategorisinde değerlendirilmesi imkân dahilindedir.

Allah'ın cennet ehline Kur'ân okuyacağına dair diğer bir rivayet ise yukarıda verilen hadisin lafızlarına benzer lafızlarla şu şekilde nakledilmiştir:

قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ فِي مَقْعَدِ صَدَقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ أَنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَدْخُلُونَ عَلَى الْجِبَارِ كُلِّ يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ فَيَقْرَأُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ وَقَدْ جَلَسَ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَجْلِسَهُ عَلَى مَنَابِرِ الذَّرِّ وَالْيَاقُوتِ وَالزَّمْرَدِ وَالذَّهَبِ وَالْفِصَّةِ بِالْأَعْمَالِ فَلَا تَقْرَأُ عَلَيْهِمْ قَطُّ كَمَا تَقْرَأُ بِذَلِكَ وَلَمْ يَسْمَعُوا شَيْئًا أَكْبَرَ مِنْهُ

"Hz. Peygamber 'Şüphesiz ki muttakiler, hüküm sahibi ve gücü sonsuz olan bir hükümdarın yanında, cennetlerde ve ırmaklarda olacaklardır.' ayeti hakkında 'Cennet ehli, her gün iki kez Allah tarafından okunan Kur'ân'ı işitirken onların her biri, yaptığı amellere göre mercan, yakut, zümrüt, altın ve gümüşten yapılmış tahtlar üzerinde oturmuş olacak ve hiçbir göz, onların o manzarasından daha zevk almayacaktır ve onlar daha büyük bir şey işitmemişlerdir.' buyurmuştur."

Mezkûr hadisi Hâkim et-Tirmizî *Nevâdiru'l-usûl* adlı eserinde Salih b. Hayyân→ Abdullah b. Büreyde→ Babası (Büreyde) tarikiyle tahrîc etmiştir.³³ Keza hadisi Süyûtî *ed-Dürri'l-mensûr* adlı tefsiri ile³⁴ *Câmiu'l-kebîr* adlı eserinde,³⁵ Ali el-Müttakî ise *Kenzü'l-ummâl*³⁶ adlı eserinde hadisi tahrîc etmiştir. Hadisin ravilerinden Sâlih b. Hayyân daha önce ifade edildiği üzere ağır cerh tabirleriyle cerh edildiği gerekisiyle zayıf bir ravi addedildiğinden hadisin aşırı zayıf hükmünde olduğu öngörülmüştür.³⁷

Allah'ın (c.c.) Kıyamet Gününde İnsanlara Kur'ân Okuyacağına Dair Nakledilen Hadisler

Allah'ın cennet ehline Kur'ân okuyacağı ile ilgili hadislerin yanı sıra ayrıca kıyamet gününde insanlara Kur'ân okuyacağı ile ilgili hadisler nakledildiği görülmektedir. Konu ile ilgili hadislerden birincisi şu şekildedir:

كَأَنَّ الْخَلْقَ لَمْ يَسْمَعُوا الْقُرْآنَ حِينَ يَسْمَعُونَهُ مِنَ الرَّحْمَنِ يَتْلُوهُ عَلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kıyamet gününde mahlukat, Rahman'dan Kur'an'ı işittiklerinde sanki onu daha önce duymamış gibidirler."

Hadisi Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *el-Müttefik ve'l-müfterik*,³⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvîni (ö. 623/1226) *et-Tedvîn fi aḥbâri Kazvîn*,³⁹ Süyûtî *ed-Dürri'l-mensûr*,⁴⁰ ve *Câmiu'l-kebîr*⁴¹, Ali el-Müttakî *Kenzü'l-ummâl*⁴² adlı eserlerinde Muhammed b. Abdîrahmân el-Abdî → İsmail b. Râfi' → Muhammed b. Ka'b el-Kurazî → Ebû Hüreyre tarikiyle adı geçen müşterek ravilerle hadisi tahrîc etmişlerdir.

³³ Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Uşûl fi Eḥâdis i'r-Rasûl*, 2/90.

³⁴ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 7/687.

³⁵ Süyûtî, *Cem u'l-cevâmi*; 2/481-482.

³⁶ Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 14/476.

³⁷ Elbânî, *Daifu'l-câmi'i's-sağîr*, 265.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Ḥatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik mine'l-esmâ' ve'l-ensâb*, thk. Muhammed Şâdiq 'Âyдын el-Ḥâmidî (Dımaşk: Dâru'l-Ḳâdirî, 1417/1997), 1/405.

³⁹ Ebü'l-Kâsım 'Abdülkerîm b. Muhammed b. 'Abdülkerîm el-Ḳazvîni er-Râfiî, *et-Tedvîn fi Aḥbâri Kazvîn*, thk. 'Azîzullâh el-'Atârdî (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1987), 2/403.

⁴⁰ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 3/257.

⁴¹ Süyûtî, *Cem u'l-cevâmi*; 6/294.

⁴² Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 14/480.

Hadisin ravilerinin cerh ve tadil durumlarına göz atıldığında hadisin ravilerinden Muhammed b. Abdurrahmân el-Abdî hakkında İbn Ebî Hâtim herhangi bir cerh ve tadilde bulunmamış, sadece ismi ve hadis hocası ile kendisinden kimin hadis rivayet ettiği bilgisini vermiştir.⁴³ Hadisin diğer bir râvîsi olan İsmail b. Râfi'; leyse bi şey',⁴⁴ daifu'l-hadis, metrûku'l-hadîs, münkerü'l-hadîs, rivayet ettiği hadislerin çoğunun şüpheli olduğu,⁴⁵ Leyse bi'l-kavî, leyse bi-sika ve lâ hücce⁴⁶ şeklinde cerh tabirleriyle cerh edilmiştir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ise tâbiûndan olup sika, alim, muttaki, çokça hadis rivayet eden biri⁴⁷ olarak tevsik edilmiştir. Hadisin ravilerinden İsmâil b. Râfi' hakkında yapılan hadisi münker, terk edilmiş, çok aşırı zayıf bir ravi olduğundan hadis aşırı zayıf hükmünde olduğu değerlendirilmiştir.

Konu ile ilgili nakledilen diğer bir hadis ise şöyledir:

إذا كان يومُ القيامةِ يقرأ اللهُ القرآنَ فكأنهم لم يسمعه فيحفظه المؤمنون وينسأه المنافقون

"Kıyamet gününde Allah, Kur'an okuduğunda insanlar sanki onu daha önceden duymamış gibidirler. Müminler onu hatırlayacak münafıklar ise unutacaklardır." Mezkûr hadisi Deylemî (ö. 509/1115) *Kitâbü'l-Firdevs bi-me's-ûri'l-ḥiṭâb* (Firdevsü'l-aḥbâr) adlı eserinde Ebû Hüreyre tarikiyle tahrîc etmiştir.⁴⁸ Keza Süyûtî⁴⁹ ve Ali el-Müttakî⁵⁰ de hadisi aynı tarikle eserlerine almışlardır. Deylemî hadisi Ebu Mansûr Zeyd b. Tâhir → Talha b. Yusuf → İbrahim b. Ali el-Huceymî → Muhammed b. Yusuf el-Küdeymî → Abbâd b. Zâid → Abdullah b. Arâde eş-Şeybânî → Eş'as b. Câbir el-Huddânî → Şehr b. Havşeb → Ebu Hüreyre tarikiyle nakletmiştir.

Hadisin ravilerinden Ebu Mansûr Zeyd b. Tâhir'in sâlih bir kişi olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Talha b. Yusuf'un biyografisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte bazı hadis senedlerinde ismi geçtiği görülmüştür.⁵² İbrahim b. Ali el-Huceymî (ö. 351/962) Basra muhaddislerinden hadis hocası (şeyh),⁵³ imam, muhaddis, sadûk⁵⁴ şeklinde değerlendirilirken Muhammed b. Yusuf el-Küdeymî (ö. 286/899) ise hadis uydurmakla itham edildiği, sika

⁴³ Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tadîl* (Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952), 7/326.

⁴⁴ İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, 1/131.

⁴⁵ İbn 'Adiy, *el-Kâmîl fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 1/452-454; el-Makdisî Abdülganî b. Abdilvâhid b. Ali, *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed Âl-i Nu'mân (Kuveyt: Şeriketu Gurâs, 1337), 3/271; Zehebî, *Mîzânü'l-i tidâl*, 1/227.

⁴⁶ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, ed. İbrahim Zeybek-Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435), 1/149-150.

⁴⁷ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 5/67.

⁴⁸ Şireveyh b. Şehridâr b. Şireveyh b. Fenâşserü 'Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî ed-Deylemî, *el-Firdevs bi'Me's-ûri'l-Ḥiṭâb*, thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/253.

⁴⁹ Süyûtî, *Cem u'l-cevâmi*; 1/486.

⁵⁰ Muttaḳî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 1/555.

⁵¹ Ebu'l-Fidâ Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen Lem Yaka' fî kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân (San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 1432), 4/381.

⁵² Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikir, 1415/1995), 44/193.

⁵³ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *el-Mu'in fî tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. Hemmam Abdürrahim Saîd (Amman: Dâru'l-Furkan, 1984), 113.

⁵⁴ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 15/525.

raviler adına hadis uydurduğu,⁵⁵ vâhî (zayıf bir ravi), kezzâb⁵⁶ hâlik⁵⁷ ve hadis ilminde zayıf olduğu⁵⁸ şeklinde cerh edilmiştir. Hadisin diğer bir râvîsi olan Abbâd b. Zâid Ebû Muhammed Mevlâ benî Hâşim hakkında cerh ve tadil eserlerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Yahya b. Maîn hadisin diğer bir ravisi olan Abdullah b. Arâde eş-Şeybânî'nin hadis ilminde zayıf bir râvî olduğunu⁵⁹, Buhârî (ö. 256/870) Abdullah b. Arâde'nin münkerü'l-hadis, Nesâî (ö. 303/915) zayıf biri olduğunu, İbn Adî (ö. 365/976) rivâyet ettiği hadislerin genelinin mütâbiinin olmadığını, İbn Hibbân ise haberleri kalb ettiğini ve rivayetleriyle ihticâc edilmeyeceğini⁶⁰ ifade etmişlerdir. Eş'as b. Câbir el-Huddânî ile ilgili Nesâî; onun sika bir ravi olduğunu,⁶¹ Dârekutnî (ö. 385/995) rivayetlerine itibar olunabileceğini⁶², Ukaylî (ö. 322/934) hadislerinde vehm olduğunu,⁶³ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise sadûk bir râvî olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Şehr b. Havşeb ise zayıf,⁶⁵ sika ravilerden mu'dal hadisler, sebt ravilerden maktûb hadisler rivayet eden, hakkında olumsuz kanaatlerin var olduğu,⁶⁶ hadislerinin terk edildiği,⁶⁷ leyse bi'l-kavî,⁶⁸ hadisleriyle ihticâc olunmayan⁶⁹ biri olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan onu tevsik edenler de vardır.⁷⁰ Görüldüğü üzere hadisin ravilerinin geneli zayıf addedilmiştir. Bununla beraber hadisin ravilerinden Muhammed b. Yusuf el-Küdeymî ağır cerhe delalet eden tabirlerle cerh edilmiş, hadis uydurduğu ifade edilmiştir. Cerh ve tadil ilminde bu denli cerh edilen ravinin rivayetleri terk edilmektedir. Bu sebeple hadisin bu senedle uydurma olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Allah'ın (c.c.) Tâhâ ve Yâsîn Sûrelerini Okumasıyla İlgili Hadisler

Allah'ın Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuyacağına dair vârid olan hadisleri üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Zira konu ile ilgili vârid olan hadislerin bir kısmında Allah'ın mahlukatın yaratılmasından önce, bir kısmında yer ve göklerin yaratılmasından önce, diğer bir kısmında ise Hz. Âdem'in yaratılmasından önce Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuyacağı nakledilmiştir. Hadisler aynı tarikle geldiğinden ayrıca ufak lafız farklılıkları olsa da bu farklılık hadisin anlamına etki etmediğinden hadislerin sened tenkidini aynı sened üzerinden

⁵⁵ Zehebî, *Dîvânu'd-Du'afâ*; 381.

⁵⁶ Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl, *en-Nesli'n-nebâl bi mu'cemi ricâli'l-lezine terceme lehum fadîletü's-Şeyh 'ul muhaddis Ebû İshâk el-Huveynî* (Mısır: Dâru İbn Abbâs, 1433), 3/297.

⁵⁷ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aşmed b. 'Os mân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, thk. Dr. Nûreddîn İtr (b.y.: y.y., ts.), 2/646.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 13/302-305.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/133.

⁶⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkûn*, thk. 'Abdullâh el-Ğâfî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1985), 2/132.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/273.

⁶² Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 6/275.

⁶³ Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/432.

⁶⁴ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvame (Haleb: Dârü'r-Reşid, 1986), 113.

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/449.

⁶⁶ İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, 1/459.

⁶⁷ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/59.

⁶⁸ Zehebî, *Mîzânü'l-i-tidâl*, 2/283.

⁶⁹ Zehebî, *Dîvânu'd-Du'afâ*; 189.

⁷⁰ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 4/374.

⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Ğarâibü'l-mülteka'ta min Müsnedi'l-Firdevs (Zehrü'l-Firdevs)*, ed. el-Arabî Ed-Dâiz el-Feryâtî (Abu Dabi: Cem'iyetü dâri'l-bir, 1439), 1/783.

değerlendireceğiz. Allah'ın mahlukatı yaratmadan önce Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuyacağına dair rivayet şu şekilde nakledilmiştir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، نَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ الْمُنْذِرِ الْجَزَامِيَّ، نَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ مُهَاجِرٍ، عَنْ عَمْرِ بْنِ حَفْصِ بْنِ ذَكْوَانَ، عَنْ مَوْلَى لِحْرَقَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَرَأَ طَهَ وَبِئْسَ قَبِيلٌ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ بِالْأَلْفِ عَامٍ، فَلَمَّا سَمِعَتِ الْمَلَائِكَةُ الْقُرْآنَ؛ قَالُوا: طَوْبَى لَأُمَّةٍ يَنْزِلُ هَذَا عَلَيْهَا، وَطَوْبَى لَأَجْوَابِ تَحْمِلِ هَذَا، وَطَوْبَى لَأَلْسِنَةٍ تَكَلِّمُ بِهِذَا

Ebû Hüreyre'den yapılan bir rivayette Resulullah (a.s.) şöyle buyurdular: “Yüce Allah, mahlukları yaratmadan bin yıl önce Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okudu.” Melekler Kur'an'ı duyduklarında dediler ki: “Bunun (Kur'an'ın), üzerine indirilecek olan ümmete müjdelersun! Ve yine onu, içinde taşıyacak olanlara müjdelersun ve yine bununla konuşacak olan dillere müjdelersun!”

Mezkûr hadis Muhammed b. Abdurrahman (Benî Hâşim'in kölesi) → İbrahim b. Münzir el-Hizâmî → İbrahim b. Muhâcir → Ömer b. Hafs b. Zekvân → Hureka'nın azadlısı → Ebû Hüreyre tarikiyle nakledilmiştir. Hadisi en erken nakledenin Dârimî (ö. 255/869) olduğu görünmektedir. Ancak hadisin metninde “Yüce Allah, mahlukları yaratmadan bin yıl önce...” lafzının yerine “ *قَبِيلٌ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ* / Yer ve gökleri yaratmadan önce” şeklinde bir farklılık söz konusudur.⁷² Ayrıca mezkur hadis İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/900) *es-Sünne*⁷³ ve İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *et-Tevhîd*,⁷⁴ Süyûtî'nin *Cem'u'l-cevâmi'*,⁷⁵ Ali el-Müttakî'nin *Kenzü'l-Ummâl*⁷⁶ adlı eserlerinde “ *قَبِيلٌ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ بِالْأَلْفِ عَامٍ* / Adem'in yaratılmasından iki bin yıl önce” şeklinde aktarılmıştır. Öte yandan hadisi Taberânî “ *قَبِيلٌ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ بِالْأَلْفِ عَامٍ* / Adem'in yaratılmasından bin yıl önce” şeklinde aktarmış, hadisin sadece bu senedle nakledildiğini ve İbrâhim b. Münzir'in bu hadisin naklinde teferrüd ettiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Keza Ukaylî (ö. 322/934),⁷⁸ Âcurrî (ö. 360/970),⁷⁹ İbn Adî (ö. 365/976),⁸⁰ İbn Mende (ö. 395/1005) aynı sened ve lafızlarla hadisi tahrîc etmişlerdir.⁸¹ Beyhakî (ö. 458/1066) de aynı lafızlarla ve aynı senedle hadisi tahrîc etmiştir.⁸² Öte yandan hadisin bazı varyantlarında “ *قَرَأَ طَهَ وَبِئْسَ* / Allah Tâhâ

⁷² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412), 4/2147.

⁷³ Ebû Bekr b. Ebî Âşım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî İbn Ebî Âşım, *es-Sünne*, thk. Muḥammed Nâşir ed-Dîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1400), 1/269.

⁷⁴ Ebû Bekr Muḥammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nisâbûrî İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd ve İs bâtu Şifâti'r-Rab 'Azze ve Celle*, thk. 'Abdulâzîz b. İbrâhîm eş-Şehvân (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1414/1994), 1/402.

⁷⁵ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*; 2/193.

⁷⁶ Muttaḳî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 1/588.

⁷⁷ Ebû'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty), 5/133.

⁷⁸ Ebû Cafer Muḥammed b. 'Amr el-Mekkî el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, thk. 'Abdulmuḳti Emîn Çalâcî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/66.

⁷⁹ Ebû Bekr Muḥammed b. el-Hüseyn b. 'Abdullâh el-Bağdâdî el-Âcurrî, *eş-Şer'ûa*, thk. 'Abdullâh b. 'Umar b. Suleymân el-Demîcî (Riyad: Dâru'l-Vaḫan, 1420/1999), 1/538.

⁸⁰ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 1/352-353.

⁸¹ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya İbn Mende, *Kitâbü't-Tevhîd ve marifeti esmâillâhi azze ve celle ve şifâtihi 'ale'l-itiffâk ve't-teferrüd*, thk. 'Alî b. Muḥammed b. Nâşir el-Faḳîhî (Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1423/2002), 3/316.

⁸² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sifât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993), 1/566; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hamid (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003), 4/89; Hadisteki bazı lafız farklılıkları için bk. Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu uşûli itikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâu*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423), 2/251.

ve Yâsîn surelerini okudu" yerine " وإنَّ الله عز وجل نزل طه، ويس" şeklinde vârid olmuştur.

Mezkûr hadislerin senedlerinin tahliline gelince İbrâhim b. Münzir sadûk,⁸³ sika, hafız, imam⁸⁴ şeklinde tevsik edilirken İbrâhim b. Muhâcir b. Mismâr münkerü'l-hadîs,⁸⁵ hadis ilminde zayıf,⁸⁶ kezzâb⁸⁷ biri olarak tecrîh edilmiştir. Ömer b. Hafs b. Zekvân ise leyse bi-sika, metrûk, zayıf, leyse bi-şey',⁸⁸ kitap satın alıp sema olmaksızın hadis rivayet eden⁸⁹ biri şeklinde ağır cerh tabirleriyle cerh edilmiştir. Hadisin senedinde geçen Hureka'nın mevlâsı Abdurrahman b. Yakub b. Alâ' b. Abdirrahmân'dır.⁹⁰ Tâbiûnlardan olup sika,⁹¹ mutkin,⁹² leyse bihi be's⁹³ şeklinde tevsik edilmiştir.

Mezkûr hadisin hükmü hakkında Ukaylî İbrahim b. Muhacir'in münkerü'l-hadis olduğunu ifade edip mezkûr hadisi rivayet ettiğini,⁹⁴ İbn Adî mezkûr hadisi sadece İbrâhim b. Muhâcir'in rivayet ettiğini ve bu hadisten daha münker bir hadis rivayet etmediğini,⁹⁵ İbn Hibbân ise İbrâhim b. Muhâcir'in Allah'ın Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuyacağı ile ilgili rivayet ettiği hadisin uydurma olduğunu⁹⁶ ifade etmişlerdir. Hadis ile ilgili mevzûât türü kitaplar incelendiğinde İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Mevzûât* adlı eserinde, hadisin râvîlerinden İbrahim b. Muhacir hakkında bazı eleştirilerde bulunmuştur. Buhârî'nin İbrahim b. Muhacir için münkerü'l-hadis ifadesini kullandığını, Ahmed b. Hanbel'in ise "Onun hadislerini yaktık" şeklinde bir değerlendirme yaptığını belirtmiştir. Ayrıca, Yahyâ b. Maîn'in leyse bi-şey' ve Nesâî'nin metrûku'l-hadis ifadeleriyle bu râviyi ağır bir şekilde cerh ettiğine dikkat çekmiştir. Bu değerlendirmelere dayanarak İbnu'l-Cevzî, söz konusu hadisin mevzû olduğuna hükmetmiş ve İbn Hibbân'ın da bu görüşü benimsediğini ifade etmiştir.⁹⁷ Mevzûât

⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/139.

⁸⁴ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; 10/689.

⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/328.

⁸⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i-tidâl*, 1/67; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/171; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, 94.

⁸⁷ Ebü'l-Fađl Muhammed b. Tâhir b. 'Alî b. Ahmed el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Marifetü't-Tezkira fi'l-Ehâdis il-Mevdûâ*, thk. eş-Şeyh 'İmâd ed-Dîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1406/1985), 108.

⁸⁸ Ebü'l-Fađl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/88.

⁸⁹ İbnu'l-Cevzî, *ed-Đu'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 2/206.

⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/309.

⁹¹ Ebü'l-Hasan Ahmed b. 'Abdullâh el-Kûfî el-İclî, *es-Sikâh*, thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü't-Dâr, 1405/1985), 2/91.

⁹² Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emşâr ve Alâmu Fuğahâi'l-Akğâr*, thk. Merzûk 'Alî İbrâhîm (b.y.: Dâru'l Vefâ, 1411/1991), 122.

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/18-20.

⁹⁴ Ukaylî, *ed-Đu'afâ' ve'l-Kebîr*, 1/66.

⁹⁵ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Đu'afâ'i'r-Ricâl*, 1/353.

⁹⁶ İbn Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn*, 1/108; Zehebî, *Mizânü'l-i-tidâl*, 1/67.

⁹⁷ Ebü'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1376), 1/109-110.

literatüründe eser telif eden Süyûtî⁹⁸ ve İbn Arrâk⁹⁹ (ö. 963/1556) da hadisin mevzû' olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak İbn Hacer (ö. 852/1449) hadisin ravilerinden İbrâhim b. Muhâcir'in birçok münekkit tarafından metrûk addedilse de bazı tenkitçilere göre zayıf bir ravi olduğu dolayısıyla hadisin uydurma değil de zayıf konumunda olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰ Ancak hadisin ravilerinin cerh uzmanları tarafından metrûk, münker, kezzâb gibi ağır cerh tabirleriyle cerh edilmesi, hadisin mevzûât türü eserlerde yer alması gibi hususiyetler dikkate alınırca hadisin uydurma olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

Hadisler Hakkında Şârihlerin Görüşleri

Mezkûr hadisler hakkında şârihlerin görüşlerine gelince Hakîm et-Tirmizî Allah'ın cennet ehline günde iki kez Kur'an okuyacağına dair rivayeti, dünyada şarki dinleyenlerin ahirette Allah'ın Kur'an okuyuşunu dinleyemeyeceklerine ve onlara haram kılındığına dair delil olarak getirmiştir.¹⁰¹ Ancak bu okuyuşun keyfiyeti hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır. Süyûtî de "Muhakkak ki muttakiler cennetlerde ve ırmakların başındadırlar. Doğruluk makamında güçlü bir hükümdarın katındadırlar." (Kamer, 54/54-55) ayetini tefsir ederken bu hadisi delil olarak gösterse de herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.¹⁰² Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ise ahirette rü'yetullâh'ın vuku bulacağına dair delilleri serdederken bu hadisi de deliller arasında saymıştır.¹⁰³ Âlûsî (ö. 1270/1854) de Kamer sûresinin mezkûr ayetini tefsir ederken kulların Allah'a olan yakınlığının saadet ve mutluluk nevinden olduğunu, Allah'a olan kurbiyetin (yakınlık) gözün görmediği, kulakların duymadığı ve akılların kavrayamayacağı, Melik ve Muktedir isimlerinin künhüne vakıf olunamayacağı şeklinde yorumlayıp mezkur hadisi delil olarak göstermiştir.¹⁰⁴ Ancak adı geçen alimler Allah'ın Kur'an okumasının keyfiyetinden bahsetmemişlerdir. Bazı şârihler ise hadiste geçen "duhul" kelimesinin Allah ile insan arasında olan perdenin kalkacağı, "insirâf" (menzillerinden dönüş) kelimesinin de bu örtünün tekrar bırakılması şeklinde mecaz anlamlar taşıdığını, yoksa Allah'ın mekan ve zamandan münezzehe olduğu şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁵ Diğer bazı şârihler ise hadislerde geçen Allah'ın kelamının işitilmesinin Hz. Musa'nın Allah'la vasitasız konuşması gibi "mutlak" ve mübelliğ vasıtasıyla dinlenen "mukayyed" şeklinde ikiye ayrıldığını, bu hadiste geçen Allah'tan Kur'an işitilmesinin vasıtalı yani mukayyed bir şekilde cereyan edeceğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

⁹⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Le'âlî'l-maşnû a fi'l-aḥbâri (eḥâdisi)l-mevzû u*, thk. Ebü Abdurrahman b. Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 1/17.

⁹⁹ Nûru'd-Dîn 'Alî b. Muhammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman b. 'Arâk el-Kenânî İbn 'Arâk, *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfû u ani'l-Eḥbâri's-Şeni'ati'l-Mevdû u*, thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaḥîf, 'Abdullâh Muhammed eş-Şadîk el-Ġamârî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1399), 1/139.

¹⁰⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muhammed el-Asḳalânî İbn Hacer el-Asḳalânî, *İthâfu'l-Mehere bi'l-Kavâidi'l-Mubtekire min Etrâfi'l-Aşere*, thk. Merkezu Ḥidmeti's-Sunne ve's-Sıra (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1415/1994), 15/303.

¹⁰¹ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Uşûl fi Eḥâdisi'r-Rasûl*, 2/90-91.

¹⁰² Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 7/687.

¹⁰³ Ebü'l-Ḥasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muhammed 'Alî el-Kârî, *Mirḳātu'l-Mefâtiḥ Şerḥu Mişḳâti'l-Meşâbih* (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 9/3603.

¹⁰⁴ Maḥmûd b. 'Abdullâh el-Ḥuseynî el-Âlûsî, *Rûḥu'l-Me'ânî fi Tefsîr el-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mes'ânî*, thk. 'Alî 'Abdubârî Aḥḳiyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1415), 14/95.

¹⁰⁵ Ebü 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed İliş el-Miṣrî Muhammed b. Aḥmed İliş, *Fethu'l-Aliyyi'l-Mâlik fi'l-Fetâvâ ulâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik* (b.y.: y.y., ts.), 1/27.

¹⁰⁶ Muhammed b. Aḥmed İliş, *Fethu'l-Aliyyi'l-Mâlik fi'l-Fetâvâ ulâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, 521.

Allah'ın Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuduğuna dair rivayetlerle ilgili Dârimî adı geçen sûrelerin faziletini bu hadislerle değerlendirmiş görünmektedir.¹⁰⁷ İbn Huzeyme (ö. 311/924),¹⁰⁸ İbn Batta (ö. 387/997)¹⁰⁹ve İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008)¹¹⁰ Mürcie'nin Kur'an'ın mahluk olduğu iddialarını çürütmek için bu hadisi delil olarak sunmuşlardır. İbn Mende (ö. 395/1005) ise nüzul, rü'ye gibi haberî sıfatları açıklamak için bu hadisi tahrîc etmiştir. Ancak adı geçen muhaddisler herhangi bir yorum yapmaktan kaçınmışlardır. Beyhakî ise Allah'ın Kur'an okumasından kastın surelerle konuşması, meleklere işittirmesi ve öğretmesi demek olduğu şeklinde yorum yapmıştır. "Eğer sahihse" şeklinde bir kayıt koyarak, bu hadisin ihtiyaç duyulmadan önce O'nun kelâmının varlığına delil teşkil ettiğini ifade etmiştir.¹¹¹ Ebû Ya'la el-Ferrâ (ö. 458/1066) da mezkûr hadiste geçen konuşma sıfatının Allah hakkında kullanılabileceği gibi okuma sıfatının da kullanılabileceğini, Allah'ın Kur'an okumasının Kur'an'ın mahluk ve hâdis (sonradan meydana gelen) olmasını gerektirmeyeceğini ifade etmiştir.¹¹² Netice itibarıyla birçok şârih hadisin Allah'ın kelâmının işitilmesi, ahiretteki yakınlık ve rü'yettullâh, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı, sûrelerin fazileti gibi konularla bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak hadis şârihleri bu hadisin uydurma olduğu hususunu göz önünde bulundurmaksızın sırf hasımların Kur'an'ın mahluk olduğu iddiasına delil olarak göstermeleri, müfessirlerin ise Tâhâ ve Yâsîn sûrelerinin faziletine işaret etmek için bu hadisi delil olarak kullanmaları, öte yandan Süyûtî'nin *el-Mevzûât* isimli eserinde bu hadisin uydurma olduğunu ifade etmesine rağmen *ed-Dürri'l-mensûr*¹¹³ isimli tefsirinde bu hadisi Tâhâ sûresinin faziletine dair delil olarak sunması oldukça düşündürücüdür.

Hadislerin Metin Tenkidi Kriterleri Açısından Tahlili

Hadiste metin tenkidi hadislerin sıhhati ve güvenilirliğini tespit etmenin önemli bir sürecidir. Muhaddisler hadiste metin tenkidi için birtakım kriterler belirlemişler ve hadis metninin doğruluğunu bu kriterler öncülüğünde sonuca bağlamışlardır. Bu kriterler hadisin Kur'an'a, sahih hadislere, tarihi bilgilere, müspet ilimlere ve akla arz etmek, hadisin tariklerini karşılaştırmak, hadisin üslubunu incelemek, ravilerin cerh ve ta'dîl durumlarına göre metin hakkında hüküm vermek gibi kriterlerdir.¹¹⁴ Bu ölçütler hadisin sahih olanını zayıf ve uydurma olanından ayırt etmeye böylece yanlış inançların, yanlış rivayetlerin toplumda yayılmasına engel olacaktır. Hadislerin tarihsel bağlamda değerlendirilmesi ve hadisler arası ilişkiler bu kriterler esas alınarak çözülebilecektir.

Konu ile alakalı mezkûr hadislerin metinleri incelendiğinde şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Bazı hadisler başlangıçtan itibaren yazılı kaynaklarda ve hadis edebiyatı türlerinde yer alırken, bazıları ise sadece daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde bulunmaktadır. Bu durum, ilk kaynaklarda yer almayan ve daha sonra kaleme alınan

¹⁰⁷ Dârimî, *es-Sünen*, 4/2147.

¹⁰⁸ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd*, 1/390-402.

¹⁰⁹ Ebû 'Abdullâh b. Muhammed b. Muhammed el-'Ukberî İbn Batta, *el-İbânetu'l-Kubrâ*, thk. Rıdâ Mu'tî vdğr. (Riyad: Dâru'r-Râye, 2005), 5/224, 268.

¹¹⁰ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh İbn Ebî Zemenîn, *Usûlu's-Sunne*, thk. 'Abdullâh b. Muhammed el-Buhârî (Medine: Mektebetü'l Gurebâ, 1415), 82-84.

¹¹¹ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 4/89; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sifât*, 1/566.

¹¹² Muhammed b. el-Huseyn İbnü'l-Ferrâ' Ebû Ya'la el-Ferrâ, *İbtâlü't-tevilât li-ahbâri's-şifât*, thk. Muhammed b. Hamdilhamûd en-Necdî (Kuveyt: Gıras li'n-Neşr, 1434), 447-450.

¹¹³ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 5/548.

¹¹⁴ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi (Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 333-531; Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 182-347.

eserlerde ortaya çıkan rivayetlerin doğruluğuna dair ciddi şüpheler doğurmaktadır. Özellikle Müslümanları doğrudan ilgilendiren meselelerin ilk kaynaklarda bulunmayıp, yalnızca sonraki dönemlerde yer alması, hadislerin sahlıhlığıne karar vermeyi güç kılmaktadır. Mezkûr hadisler incelendiğinde, hadislerin en erken Hakîm et-Tirmizî ve sonrasında kaleme alınan hadis kitaplarında, birçoğu senedsiz bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu durumun, mezkûr hadislerin güvenilirliğini zedeleyecek bir unsur olduğu aşıkardır.

Öte yandan, mezkûr hadisler, asli hadis kaynağı sayılmayacak olan Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Müttefiğ ve'l-müfterik*, İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*, Süyûtî'nin *ed-Dürri'l-mensûr* ve *el-Câmiu'l-kebîr*, Ali el-Müttakî'nin *Kenzü'l-ummâl*, Deylemî'nin *Kitâbü'l-Firdevs* gibi eserlerinde geçmektedir. Adı geçen eserlerin asli hadis kaynağı olmadığı; tabakât, tarih, ricâl ve tefsir nevinden eserler olduğu, bundan da öte, adı geçen eserlerin zayıf ve mevzû haberlerle dolu olduğu ehline malumdur. Buna bağılı olarak adı geçen eserlerde hadislerin nakledilme amacı, sahlıh olan hadisleri nakletmek değildir. Bilakis bu eserler bir beldenin tarihini, râvîlerin biyografilerini, bir âyetin tefsirini, aynı ismi taşıyan râvîleri birbirlerinden ayırt etmek için onlardan nakledilen hadisleri derleyen eserlerdir. Bu eserlerde genelde meşhur hadis kaynaklarında yer almayan hadisler mevcut olsa da bu eserlerin çoğu -geç dönemlerde telif edilmeleri hasebiyle- mevzu ve merdûd hadislerle doludur. Dolayısıyla adı geçen eserlerde nakledilen hadislere ihtiyatla yaklaşmak bu eserleri asli hadis kaynağı konumunda değerlendirmemelidir. Özellikle itikâdî alanlarda kullanılmaya müsait olan rivayetler konusunda daha da hassas davranmak gerektiği, bu tür hadislerin doğruluğunu ve güvenilirliğini dikkatle değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Hadislerin metinleri karşılaştırıldığında rivâyetlerin bir kısmında Allah'ın (c.c.) cennet ehline Kur'an okuyacağı, diğeri bir kısmında Hz. Âdem'in yaratılmasından iki bin yıl önce, diğeri bir kısmında yaratıklar yaratılmadan bin yıl önce Kur'an okuduğunun nakledilmesi, öte yandan bazı rivâyetlerde tüm Kur'an'ı değil de sadece Tâhâ ve Yâsîn surelerini okuyacağının ifade edilmesi, keza hadisin bazı varyantlarında "*Allah Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okudu*" yerine "*Allah Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini indirdi.*" şeklinde vârid olması rivayetler arasında telif edilmeyecek şekilde ciddi bir çelişkinin varlığını göstermektedir. Bu durumda, mezkûr hadislerin metinlerinin tarihi gerçeklerle çeliştiği açıktır. Bu sözlerin Hz. Peygamber (a.s.) tarafından söylenilmeyeceği az çok tahmin edilmelidir. Zira Hz. Peygamber (a.s.) zamanında kapaklar arasında yazılı bir Kur'an olmadığı, Kur'an'ın Hz. Ebûbekir zamanında cem edilip Hz. Osman zamanında çoğaltıldığı tarihi bir gerçektir.

Hadisleri rivayet eden ravilerin cerh ve tadil durumları açısından bir değerlendirme yapılacak olunursa, bilindiği üzere hadisin senedi ve ravilerin cerh açısından durumu hadisin metninin güvenilir olup olmadığı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Hadis naklinde güvenilirliği sorunlu olan ravilerin naklettiği metinler de genellikle güvenilir sayılmamaktadır. Diğeri bir tabirle râvî sika değilse rivâyet ettiği metnin doğruluğu sorgulanacaktır. Mezkûr hadislerin ravilerinin çoğunun zayıf, leyse bi'l-kavî, vâhî (aşırı zayıf bir ravi), kezzâb, hâlik, münkerü'l-hadis, leyse bi hücce, leyse bi-sika, metrûk, zayıf, leyse bi-şey şeklinde ağır cerh tabirleriyle ta'n edildikleri görülmektedir. Buna bağılı olarak mezkûr hadislerin metinlerinin aşırı zayıf veya uydurma olduklarını tahmin etmek hiç de zor değildir.

Netice itibariyle çalışmamıza konu olan hadislerin metinlerindeki tutarsızlıklar ve tarihi gerçeklerle çelişen unsurlar barındırması, hadislerin ravilerinin çoğunun ağır cerh tabirleriyle cerh edilmeleri, bilimsel gerçeklere ve akla aykırı olması, hadislerin mevzûât literatürü içinde değerlendirilmeleri gibi hadislerin güvenilirliğini ciddi bir şekilde

zedeleyecek etkenler barındırdığı müşahede edilmektedir. Bu nedenle, söz konusu rivayetlerin sıhhatini değerlendirirken adı geçen hususların dikkate alınması gerekmektedir.

Diğer taraftan mevzubahis hadislerin İslam'ın belirlemiş olduğu Allah tasavvuruyla da çeliştiği görülmektedir. Zira Allah'ın Kur'an okuyacağını kabul etmek tevhid inancına zarar verecektir. Bu da Müslümanların yanlış inançlara yönelmesine sebep olacaktır. Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Allah'ın Kur'an okumasını kabullenmek onun sınırsız gücüne ters düşecek, bu kabul bireyi Allah'ı belirli bir kalıba sokan teşbih ve tescim gibi yanlış Allah tasavvurlarına sevk edecektir. Antropomorfist (insan biçimci) uluhiyet temelli bu Allah tasavvuru dinî liderlerde de aranacak ve dinî liderlere fanatik bağımlılıklara yol açabilecektir. Neticede İslam'ın temel inanç ve öğretileriyle çelişen bir Allah tasavvuru yanlış ibadet ve inanç formellerini ortaya çıkaracaktır. Ayrıca Allah'ın Kur'an okuyacağını kabullenmek Kur'an'ın Allah'ın kadim kelâmı olmaktan çıkaracak, onun hâdis olduğu fikrine sevk edecektir.

Sonuç

Allah'ın Kelâm sıfatına sahip olduğu, kulları ile Peygamberler vasıtası ile iletişim kurduğu ayet ve hadislerle sabittir. Kelâm sıfatıyla ilgili tartışmalar erken dönemde başlamış olsa da bu tartışmalar Allah'ın Kelâm sıfatına sahip olduğu ile ilgili değil bilakis bu kelâmın keyfiyeti ile alakalıdır. Bu tartışmalar daha çok Allah'ın kelâmının ezeli olup olmadığı, Allah'ın kelâmının harf ve seslerden meydana gelip gelmediği, insanlar tarafından işitilip işitilmeyeceği gibi konular etrafında yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede Cehmiyye, Mu'tezile, Şia, Selefiyye, Eş'âriyye ve Mâturîdiyye âlimleri farklı görüşler bildirmişlerdir. Bununla beraber Allah'ın ahirette Kur'an okuyacağı ile ilgili hadisler vârid olmuştur. Çalışmanın ana fikrini oluşturan bu konu etrafında vârid olan hadislerin hadis ilmi açısından değerinin tespiti ehemmiyet arz etmektedir. Zira gerek sosyal medya gerekse kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapılan sohbetlerde Allah'ın ahirette Kur'an okuyacağı konusu işlenmekte ancak bu hadislerin hükmü hakkında bilgi verilmemektedir. Bu çerçevede yaptığımız çalışmada Allah'ın ahiret gününde Kur'an okuyup okumayacağı konusuyla ilgili yapılan rivayetlerin sıhhati ile ilgili aşağıdaki bulgulara rastlanılmıştır.

Allah'ın kıyamet gününde Kur'an okuyup okumayacağı ile ilgili rivayetler üç farklı şekilde nakledilmiştir. Birinci grup hadislerde Allah'ın cennette Kur'an okuyacağı ile ilgilidir ki bu konuda üç hadis vârid olmuştur. Bu hadislerin ravileri ağır cerh tabirleriyle cerh edildiğinden zayıf ve aşırı zayıf kategorisinde olduğu değerlendirilmiştir. İkinci grup hadisler ise kıyamet gününde Allah'ın Kur'an okuyacağına dair rivayetlerdir. Bu hadislerin birincisi aşırı zayıf, ikinci hadisin ise uydurma olduğu gözlemlenmiştir. Üçüncü grup hadisler ise Allah'ın Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuyacağına dair hadislerdir. Bu hadisler hadisin anlamına etki etmeyecek şekilde aynı senedle "mahlukat yaratılmadan önce", "Hz. Âdem yaratılmadan bin yıl önce", Hz. Âdem'in yaratılmasından iki bin yıl önce", "yer ve gökleri yaratmadan önce" şeklinde farklı lafızlarla nakledildiği, hadisin bazı varyantlarında ise "okudu" yerine "indirdi" şeklinde rivayet edildiği müşahede edilmiştir. Ancak bu hadislerin sened ve metinleri incelendiğinde hadislerin uydurma olduğu ve uydurma hadisleri derleyen eserlerde yerini aldığı gözlemlenmiştir.

Hadis ve tefsir yorumcularının bu hadisleri genellikle Allah'ın kelâmının işitilmesi, ahiretteki yakınlık ve rü'yettullâh, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı, sûrelerin fazileti gibi konularla ilintilendirdikleri, mevzû olmasına rağmen bu hadisleri delil olarak kullandıkları,

bazı şârihlerin farklı eserlerinde hadise farklı yaklaşımlar sergilemesinin oldukça düşündürücü olduğu fikri hasıl olmuştur.

Araştırmaya konu olan hadislerin metin ve muhtevaları da incelenmiş, ravilerinin çoğunun raviyi güvenilmez kılacak şekilde cerh edildikleri, bilimsel gerçeklerle ve akıl yoluyla doğrulanabilir inanç olgularıyla ve Müslümanların Allah inancıyla çeliştiği, mezkûr hadislerin mevzûât türü literatürde geçtiği, buna bağlı olarak hadislerin aşırı zayıf ve uydurma olduğu, hadislerin çoğunun senedsiz bir şekilde aktarıldığı gerekçeleriyle, hadislerin güvenilirliğinin zedelendiği kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî, el-Makdisî. *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed Âl-i Nu'mân. Kuveyt: Şeriketu Gurâs, 1337.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. 'Abdullâh el-Bağdâdî el-. *eş-Şerîa*. thk. 'Abdullâh b. 'Umar b. Suleymân el-Demîcî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arnaûţ, 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Alâüddîn Moğultay b. Kılıç. *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*. thk. Muhammed b. Osman. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, ts.
- Âlûsî, Maḥmûd b. 'Abdullâh el-Hüseynî el-. *Rûḥu'l-Me'ânî fi Tefsîr el-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Sebu'l-Me'ânî*. thk. 'Alî 'Abdubârî 'Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî 'Alî Seyyiduddîn es-Salebî el-. *Ğâyetu'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*. thk. Ḥasen Maḥmûd 'Abdullaṭîf. Kahire: y.y., ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Esmâ' ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. I-II Cilt. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1. Basım, 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü'l-İmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. I-XIV Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1. Basım, 2003.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-. *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-. *et-Târîḫu'l-Kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed. I-IV Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Deylemî, Şireveyh b. Şehridâr b. Şireveyh b. Fenâḥserû 'Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî ed-. *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ḥitâb*. thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl. *en-Neslü'n-nebâl bi mu'cemi ricâli'l-lezine terceme lehum fadîletü's-Şeyh 'ul muhaddis Ebû İshâk el-Huveynî*. Mısır: Dâru İbn Abbâs, 1433.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arnaûţ. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430.
- Ebû Nuaym el-İşfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî. *Şifatu'l-Cenne*. thk. 'Alî Rıdâ 'Abdullâh. Dımaşk: Dâru'l-Memûn, ts.
- Ebû Ya'la el-Ferrâ', Muhammed b. el-Hüseyn İbnu'l-Ferra'. *İbtâlü't-tevilât li-ahbâri's-sıfât*,. thk.

- Muhammed b. Hamdilhamûd en-Necdî. 2 Cilt. Kuveyt: Gıras lî'n-Neşr, 1434.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin. *Daîfu'l-câmiî's-sağîr ve ziyâdâtihî*. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-İktisâd fi'l-İtikâd*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-. *Nevâdiru'l-Uşûl fi Ehâdîs-i'r-Rasûl*. thk. 'Abdurrahmân 'Amîre. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Haşîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Müttefik ve'l-müfterik mine'l-esmâ' ve'l-ensâb*. thk. Muhammed Şâdik 'Âyдын el-Hâmidî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1417/1997.
- İbn Baţta, Ebû Abdullâh b. Muhammed b. Muhammed el-'Ukberî. *el-İbânetu'l-Kubrâ*. thk. Rıdâ Mu'tî vdğr. 9 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 2005.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Tadîl*. Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh. *Usûlu's-Sunne*. thk. 'Abdullâh b. Muhammed el-Buhârsî. Medine: Mektebetü'l Gurebâ, 1415.
- İbn Ebî 'Âşım, Ebû Bekr b. Ebî 'Âşım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî. *es-Sünne*. thk. Muhammed Nâşir ed-Dîn el-Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1400.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvame. Haleb: Dârü'r-Reşid, 1. Basım, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-tehzîb*. ed. İbrahim Zeybek-Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Ġarâibü'l-mültekağa min Müsnedi'l-Firdevs (Zehrü'l-Firdevs)*. ed. el-Arabî Ed-Dâiz el-Feryâfî. Abu Dabi: Cem'iyetü dâri'l-bir, 1439.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İthâfu'l-Mehere bi'l-Kavâidi'l-Mubtekire min Etrâfi'l-Aşere*. thk. Merkezu Hizmeti's-Sunne ve's-Sîra. 19 Cilt. Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mizân*. thk. 'Abdulfettâh Ebü Ğudde. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr ve Alâmu Fuğahâi'l-Aktâr*. thk. Merzûk 'Alî İbrâhîm. b.y.: Dâru'l Vefâ, 1411/1991.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Riyâd: Dârü's-Sumey'î, 1420.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî. *Kitâbu't-Tevhîd ve İsbâtu Şifâti'r-Rab 'Azze ve Celle*. thk. 'Abdul'azîz b. İbrâhîm eş-Şehvân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1414/1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Mende, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya. *Kitâbü't-Tevhîd ve marifeti esmâ illâhî azze ve celle ve şifâtihi' âle'l-ittifâk ve't-teferrüd*. thk. 'Alî b. Muhammed b. Nâşir el-Fakîhî. Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *eş-Tabakâtu'l-Kubrâ*. thk. İhsân 'Abbâs. 8

- Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.
- İbn 'Adiy, Ebû Aḥmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî. *el-Kâmil fi Du'âfâ'i'r-Ricâl*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ. 9 Cilt. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn 'Arâk, Nûru'd-Dîn 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman b. 'Arâk el-Kenânî. *Tenzîhu's-Şer'îati'l-Merfû'a ani'l-Eḥbâri's-Şen'îati'l-Mevdû'a*. thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaṭîf, 'Abdullâh Muḥammed eṣ-Şadîk el-Ğamârî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. I-III Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1376.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî. *ed-Du'âfâ' ve'l-Metrûkûn*. thk. 'Abdullâh el-Kâḍî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1985.
- İbnü'l-Kayserrânî, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Ṭâhir b. 'Alî b. Aḥmed el-Makḍisî. *Marifetü't-Tezkira fi'l-Eḥâdis_i'l-Mevdû'a*. thk. eṣ-Şeyḥ 'İmâd ed-Dîn Aḥmed Ḥaydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406/1985.
- Kâsım b. Kutluboga, Ebu'l-Fidâ. *es-Sikât mimmen Lem Yaka' fi kütübi's-sitte*. thk. Şadî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'man. San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 1432.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Ḥasen b. Mansûr el-. *Şerḥu uṣûli i tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî. Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423.
- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed el-. *et-Tevhîd*. thk. Fethullâh Ḥalîf. İskenderiye: y.y., ts.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*. thk. Beṣṣar Avvad Ma'ruf. I-XXXV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1980.
- Muḥammed b. Aḥmed 'İlîş, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed 'İlîş el-Mıṣrî. *Fethu'l-'Aliyyi'l-Mâlik fi'l-Fetâvâ ulâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Munâvî, Zeynuddîn Muḥammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Ḥaddâdî el-. *el-İthâfâtu's-Seniyye bi'l-Eḥâdis_i'l-Ḳudsiyye ve Ma'âh en-Nefehâtu's-Selefiyye bi Şerḥi'l-Eḥâdis_i'l-Ḳudsiyye*. thk. 'Abdulḳâdir el-Arnaûṭ, Ṭâlib 'Avvâd. Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Kes'îr, ts.
- Muttaḳî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Ḥisâmi'd-Dîn b. Kâḍî Ḥân el-Kâdirî eṣ-Şazeli el-Hindî el-Burhânfüri el-. *Kenzu'l-Ummâl*. thk. Bekrî Ḥayyânî. Beyrut: Müessesetü'r risâle, 5. baskı., 1401/1981.
- Müslim, Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbûrî. *Şaḥîhu Müslim*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs_i'l-'Arabî, 1374/1955.
- Öge, Sinan. *İlahi Kelamın Yapısı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Râfîî, Ebû'l-Kâsım 'Abdulkerîm b. Muḥammed b. 'Abdulkerîm el-Ḳazvînî er-. *et-Tedvîn fi Aḥbâri Ḳazvîn*. thk. 'Azîzullâh el-'Aṭârdî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1987.
- Râğîb el-Işfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Ḥuseyn b. Muḥammed er-. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Ḳur'ân*. thk.

- Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Le'âli'l-maşnûa fi'l-aḥbâri (ehâdisi)'l-mevzûa*. thk. Ebû Abdırrahman b. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥuḍayrî es-. *Cem'u'l-cevâmi' (el-Câmi'u'l-kebîr)*. thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic vd. Kahire: el-Ezheri's-Şerif, 1426.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥuḍayrî es-. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥuḍayrî es-. *el-Fethu'l-Kebîr fi Ḍammi'z-Ziyâdeti ile'l-Câmi'i's-Şağîr*. thk. Yûsuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1423/2003.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-. *el-Milel ve'n-Nihal*. b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhim. I-X Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty.
- Teftâzânî, Sa'düddîn et-. *Şerḥu'l-Makâşid*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sünenü't Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kelam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/194-196. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi (Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Os_mân ez-. *Dîvânu'd-Ḍu'afâ' ve'l-Metrûkîn ve Ḥalkun mine'l-Mechûlîn ve Sıkkâtun fihim Lîn*. thk. Ḥammâd b. Muhammed el-Enşârî. Mekke: Mektebetu'n-nahdati'l-hadîse, 1387/1967.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Os_mân ez-. *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*. thk. Dr. Nûreddîn İtr. b.y.: y.y., ts.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Mu'în fi tabakâti'l-muhaddisîn*. thk. Hemmam Abdürrahim Saîd. Amman: Dâru'l-Furkan, 1. Basım, 1984.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicavi. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru alâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnavut, Hüseyin el-Esed. I-XXV Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.
- 'Ali el-Ḳârî, Ebü'l-Ḥasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muhammed. *Mirḳātu'l-Mefâtîḥ Şerḥu Mişḳâti'l-Meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- İclî, Ebü'l-Ḥasan Aḥmed b. 'Abdullâh el-Kûfî el-. *es-Sıkkât*. thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü't-Dâr, 1405/1985.
- Uḳaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî el-. *ed-Ḍu'afâu'l-Kebîr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Ḳal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.